

arkeologi

Arkeologisk förundersökning

Verkstaden, Mejeriet & Nyköpingsbruk

Medeltid & nyare tid

Fornlämning Nyköping 231:1, kvarteren Verkstaden, Mejeriet & Nyköpingsbruk, Nyköpings socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Björn Pettersson

En del av
Landstinget Sörmland

Arkeologiska meddelanden 2012:09

Arkeologisk förundersökning

Verkstaden, Mejeriet & Nyköpingsbruk

Medeltid & nyare tid

Fornlämning Nyköping 231:1, kvarteren Verkstaden, Mejeriet & Nyköpingsbruk, Nyköpings socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Björn Pettersson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2012

© 2012 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkeologi@dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Björn Pettersson
Omslagsbild: Södermanlands län. Undersökningsområdets geografiska läge markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01672.
Nyköping 2012

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte och metod 6

Syfte

Metod

Kulturmiljö 8

Nyköpings stad

Resultat 11

Sammanfattning 11

Referenser 13

Arkiv

Administrativa uppgifter 13

Bilagor 14

1. Profiler över borrhov SNB 1201-1223

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

I enlighet med länsstyrelsens beslut (431-05426-2011) har Sörmlands museum utfört en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning och dokumentation av borrhö, inom kvarteren Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk (fornlämning Nyköping 231:1). Det aktuella undersökningsområdet ligger centralt inom det äldsta stadsområdet, med lämningar från tidigmedeltid fram till nyare tid. Undersökningen genomfördes under perioden 27 februari till 2 mars år 2012.

Förundersökningen utfördes med anledning av att Nyköpings kommun utförde miljöundersökningar i rubricerat område för att kontrollera om och i vilken utsträckning det förekom hälsofarliga ämnen där. Den aktuella miljöundersökningen skulle komplettera tidigare undersökningar från åren 2006 och 2008. Jämför Pettersson 2007 och Hasselmo 2007. Inom de tre kvarteren planerades provtagning med en skruvborr, cirka 0,15 meter i diameter, i totalt cirka 25 borrhål (figur 2).

Den arkeologiska undersökningen skulle utföras som dokumentation av kulturlager i skruvborren, parallellt med miljöprovtagningen. Borrhål placerades i kvarteren Verkstaden, Mejeriet och i den västra delen av Nyköpingsbruk.

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 13§, Lagen (1988:950) om kulturminnen m. m (1st dnr 431-05426-2011). Kostnadsansvarig var Nyköpings kommun. Projektledare samt fält- och rapportförfattare var Björn Pettersson, verksam som arkeolog vid Sörmlands museum.

Tidigare undersökningar

Före år 2006, då provborringarna (SR 261: 1-35) i kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk genomfördes, hade följande arkeologiska undersökningar utförts inom de aktuella kvarteren.

I kvarteret Verkstaden finns det sammanlagt fem arkeologiska observationer (SR 60, SR 76, 241b:fig 126, SR 193, SR 194, SR 281). Vid två tillfällen har medeltida kulturlager dokumenterats (SR 194 & SR 241b:fig 126), medan endast yngre lämningar dokumenterats vid de fyra övriga. Av dokumentationen framgår det att de medeltida kulturlagrens tjocklek uppgår till 1,0-1,3 meter. Inte någon arkeologisk undersökning har genomförts i den norra delen av kvarteret, där man kan förvänta sig en tidigmedeltida och högmedeltida bebyggelse.

I kvarteret Mejeriet finns två arkeologiska observationer (SR 28 & SR 29 I-VIII) angående en stensatt gata/husgrund samt cirka 1,2 meter tjocka kulturlager i kvar-

terets norra del, medan kulturlagertjockleken varierade i området närmare ån. I två av schakten var kulturlagren mycket tunna (SR 29 II-III), medan de i schaktet närmast ån saknades helt (SR 29 V). Det sistnämnda är troligen orsakat av en sentida störning.

I kvarteret Nyköpingsbruk har sammanlagt 10 arkeologiska observationer gjorts, (SR 33a-b, SR 34 a-f, SR 35, SR 98:1-7, SR 142: 1-2, SR 180 a-d, SR 181 a-b, SR 200: 1-3, SR 237, SR 259 a-e). Vid två olika tillfällen (SR 34 a) och (SR 98:7) har provgropar tagits upp i kvarterets nordvästra del intill Västra Kvarngatan. Vid båda tillfällena fick arbetet avslutas mellan 3,5 - 4,0 meter ned på grund av rasrisk, innan man nått ner till ursprunglig marknivå. För att ta reda på kulturlagrets tjocklek genomfördes, i provgrop SR 98:7, en provborring ner till ursprunglig markyta. Det framgick att kulturlagret fortsatte ytterligare 1,0 meter under provschaktets botten och att det därunder vidtog ett 1,5 meter tjockt lager med dysediment och växtdelar som tolkades vara avsatt i vatten. Av sammanlagt 6 - 6,5 meter utgjordes 3,5 meter av kulturlager. I den del av kulturlagret där det var möjligt att dokumentera i plan, framkom fem bebyggelsenivåer, bland annat flera plankgolv, kavelbroar och en stenläggning. Ytterligare borringar söder och öster om provgropen har visat att det funnits en större sänka med upp till 3,0-3,5 meter tjocka kulturlager i kvarterets nordvästra del. En tolkning är att när ån var betydligt bredare och vattnet stod högre, fanns en liten vik i området, det vill säga inom kvarteret Nyköpingsbruk. När vattennivån senare sjönk avsnördes viken och vattnet blev stående i sänkan som fylldes ut innan man började bebygga området. Detta bör tidigast ha skett under 1200-talet.

Många markgrepp har inneburit att endast fyllnadsmassor från mässingsbruket berörts och i vissa fall har upp till två meter tjocka fyllnadslager uppmätts (SR 180 a-d, SR 200: 1-3). Vid några tillfällen har ugnar (SR 33 a-b, 259 a-e) tillhörande det gamla mässingsbruket dokumenterats (Hasselmo 2007, & Stadsarkeologiskt register för Nyköping stad).

År 2006 gjordes en arkeologisk förstudie inom kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk (SR 261: 1-35), där provborring med skruvborr ingick. Bakgrunden var att Nyköpings kommun planerade att komplettera bebyggelse och omgestalta ett område längs Nyköpingsån, där det fanns luckor i stadsbilden. Resultatet gav bland annat 35 stycken profiler av lagerföljden från dagens markyta ner till steril nivå. Lagren ovanpå den ursprungliga markytan kunde grovt delas in i tre delar. Underst fanns välbevarade feta kulturlager med träflis utan inslag av tegel, vilka tolkades som tidig- och högmedeltida. Ovanpå följde torrare lager med inslag av framförallt tegelflis och sand eller grus, vilka preliminärt tolkades som lämningar från senmedeltid och nyare tid. De översta lagren utgjordes av asfalt, lösa massor med sand eller grus samt kraftigt omrörda och uppblandade kulturlager.

Med ledning av data från tidigare arkeologiska undersökningar samt provborrningen, framgick att 2-5 meter tjocka kulturlagren fanns i ett brett stråk längs med åkanten och delvis ute i åfåran, samt inom en yta med mycket djupa lager i den nordvästra delen av kvarteret Nyköpingsbruk. Inom övriga ytor i kvarterets norra delar begränsade sig kulturlagrens tjocklek till 0,5-2 meter. Den lokala ytan, med mycket tjocka kulturlager i kvarteret Nyköpingsbruks nordvästra del, sammanfaller med den svacka som tidigare omnämnts (jfr. SR 98:7).

Inom ett cirka 20 meter brett stråk längs ån, ungefär 10 meter från dagens åkant fanns de bäst bevarade lagren, innehållande gödsel, träflis och rester efter träkonstruktioner. Det 20 meter breda stråket tolkades motsvara större delen av det medeltida Nyköpings hamnområde på den norra sidan av ån, där rester efter bryggor, bodar samt båtdelar kan dölja sig. Lagrens tjocklek inom ytan varierade mellan 1-4 meter.

Undersökningen visar att Nyköpingsån i början av medeltiden haft en bredd av cirka 60 meter eller mer, nedanför fallet vid Storhuskvarn, och därmed kan betraktas som en vik av stadsfjärden. Trots att många av borrhörerna togs i eller i närheten av grunderna till de rivna byggnaderna från 1600- och 1800-talet, uppkom inga större problem att nå steril nivå eller att bedöma kulturlagrens tjocklek och kvalitet. Det kunde vid skruvborrningen konstateras att kulturlagren inte var omrörda eller skadade i någon större utsträckning. Skruvborren stötte ställvis på hårt och svårgenomträngligt material de i något ytligare lagren, i ett brett stråk längs åkanten genom de fyra kvarteren. Detta tolkades som att här fanns tjockare lager av större stenmaterial eller tegel från modern tid (Pettersson 2007).

Senare vid de arkeologiska för- och slutundersökningarna i kvarteret Åkrokens västra del, genomförda under åren 2008, 2010 och 2011, kunde dessa resultat fördjupas och till största delen bekräftas. Ett tillägg skulle kunna göras angående tjockare lager av större stenmaterial eller tegel längs åkanten genom de fyra kvarteren. I kvarteret Åkroken 4 framkom flera hela eller delar av stenkällare från slutet av 1500-talet just i detta läge. Det har även kunnat beläggas att i de understa kulturlagren i anslutning till den medeltida åstranden, finns rester efter bryggor och ytor hårdgjorda med timmer, ris och sten (KN-KUS09-082 & KN-KUS11-050, arbetsmaterial).

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen i form av schaktningsövervakning och dokumentation av borrhörer var att om möjligt fastställa omfattning, karaktär, innehåll, datering, bevarandegrad och vetenskaplig potential för fornlämning Nyköping 231:1,

inom det av länsstyrelsens angivna undersökningsområdet. Resultaten skulle komplettera de tidigare utförda miljöprovtagningarna utförda år 2006 och 2008.

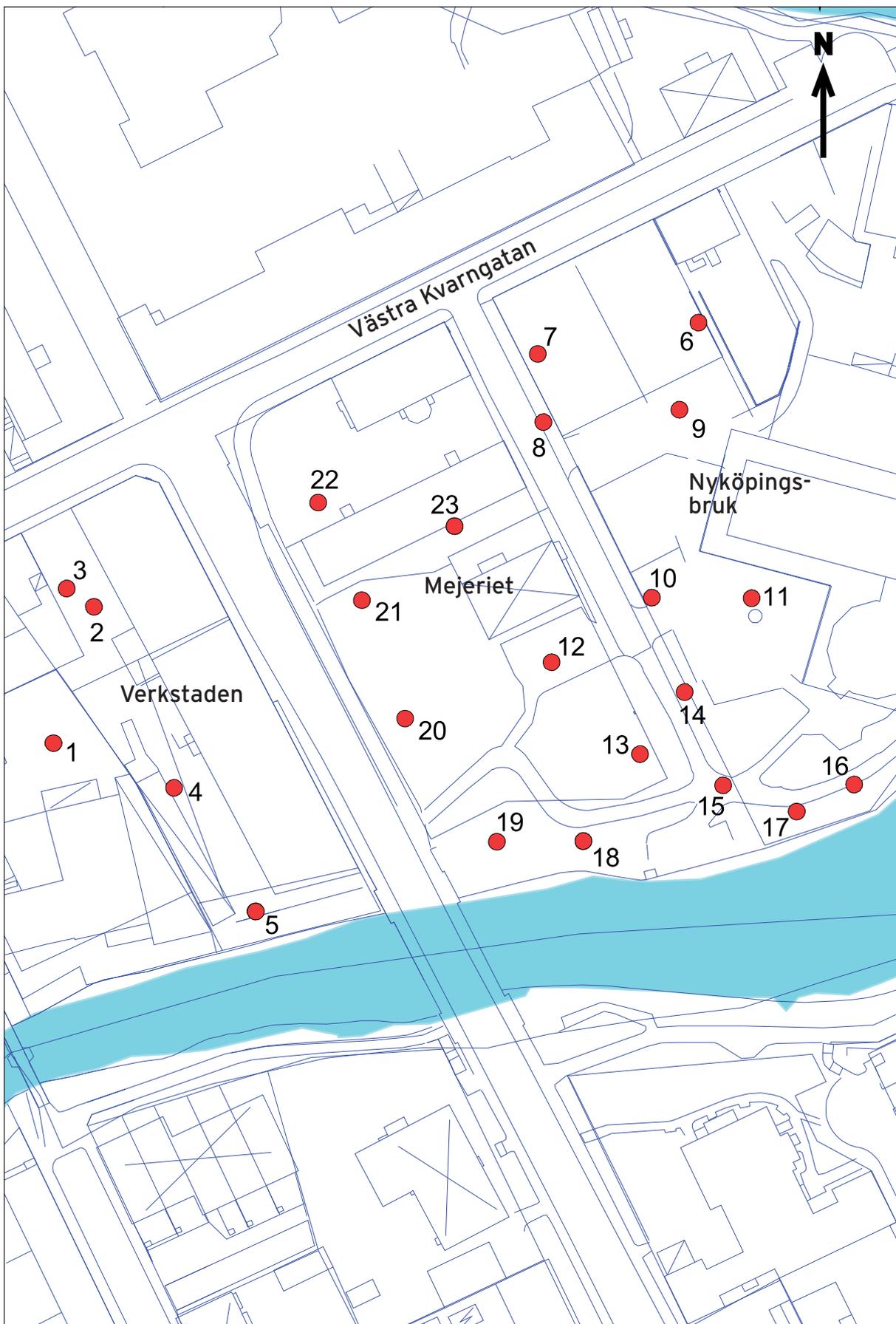
Metod

Inledningsvis utfördes en arkiv- och kartstudie av det aktuella planområdet. Denna omfattade en genomgång av äldre stadskartor med synliga byggnader inom de aktuella kvarteren, samt rektifierat kartmaterial ur det ajourhållna digitala Stadsarkeologiska register som upprättats över Nyköping (SMA & Pettersson 2004). Syftet var att spåra utbredningen av äldre numera rivna byggnader eller andra större anläggningar från tiden 1600-1900-tal. På så sätt skulle kompletterande information erhållas om eventuella förekomster av under mark liggande sten- och tegelmurar, källare, urschaktade ytor och andra fasta konstruktioner.

För att besvara frågorna om markförhållanden, kulturlagrens tjocklek, sammansättning och kvalitet, marktopografi, geologiska förhållanden, utfördes en serie om 23 stycken skruvborrprover. Provtagningen utfördes från markytan och där det var möjligt, ner till ursprunglig markyta på platsen. Provtagningen utfördes parallellt med kommunens geoteknik- och miljöprovtagning. Platsen för varje skruvborrprov hade i förväg fastställts av Nyköpings kommun miljöprovtagare. Kommunen hade även bestämt att provborrningen skulle avbrytas då nivån för grundvatten nåddes, oavsett om ursprunglig markyta påträffats. Detta inträffade i tre av borrhålen, där samtliga innehöll medeltida kulturlager. I ytterligare tre fall avbröts provtagningen på grund av att borren stötte på betong eller stenmaterial.

Provtagningen utfördes genom att en korkskruvliknande markdriven meterlång borrhör, cirka 7 centimeter i diameter, skruvades ner i marken på förutbestämda punkter. Efter att borren nått avsett djup kördes den runt en kort stund. Därefter drogs den rakt upp och den kvarsittande jorden i skruven kunde rensas av med skärlev varefter lagerskiljen samt övergången till steril nivå kan identifieras och dokumenteras. Ofta kan även gränsen mellan kulturlager med tegel och kulturlager utan tegel noteras, där de senare ofta är mer fuktiga och välbevarade. Eftersom den skruvformade delen av borren endast var en meter lång, skarvades den efter behov med förlängningsstänger tills önskat djup nåddes. Borrhörjet varierade mellan 1 meter och ned till 4,5 meter (figur 3).

Lagerföljden dokumenterades på uppmättningsritningar som smala profiler i skala 1:20 med tillhörande lagerbeskrivningar. På fältritningarna döptes de dokumenterade profilerna med de i förväg bestämda löpnumren, medan markytans nivå sattes till 0 meter. Under arbetets gång togs även ett antal arbetsbilder med digitalkamera. Efter att borrhörtagningen avslutats mättes punkterna för de tagna borrhörerna och borrhörpunkterna in digitalt i plan, samt i meter över havet. Inmätningarna kunde därefter

Figur 2. De aktuella borrprovns placering inom kvarteren, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk. Numreringen av borrhålen (1-23) som visas i bilden, motsvarar samma inbördes följd som de fick i fält, (SNB 1201-1223). Skala 1:1000.

läggas in i det digitala Stadsarkeologiska registret. De verkliga nivåerna, för de uppmätta kulturlagren i skruvborrproverna, kunde därefter räknas ut.

Kulturmiljö

Nyköpings stad

Tillsammans med nästan hälften av Sveriges medeltida städer så har Nyköping (Nyköping 231:1) placerat sig inom den grupp där det tillgängliga arkeologiska materialet varit litet och outvecklat. I och med undersökningarna av kvarteret Åkrokens västra del åren 2008, 2010-2011 kommer denna bild att förändras. Efterarbetet pågår fortfarande, men det arkeologiska materialet kommer att vara betydligt mer utvecklat än tidigare, vilket även kommer att göra det möjligt att kunna placera de äldre små undersökningarna i ett större sammanhang. Urschaktningsgraden visar att det fortfarande existerar orörda kulturlager i en omfattning som gör det möjligt att göra kvalificerade arkeologiska undersökningar. De preliminära resultaten visar att den preurbana tätorten uppkommer runt sekelskiftet 1100, med en tät stadsgårdsbebyggelse på långsmala tomter orienterade vinkelrätt mot ån på båda sidor om en huvudgata. Detta skede föregås av spår efter en yngre järnåldersbebyggelse, eventuellt en stormansgård med tillhörande cirka 25 meter långa båthus invid åmynningen (Gustafsson & Pettersson 2009 och KN-KUS09-082 & KN-KUS11-050, arbetsmaterial).

Nyköpings äldsta stadskriterier är oklara, men det finns antydningar om myntprägling under Knut Långes regeringstid åren 1229-34. Nyköping omnämns första gången i skrift omkring år 1250 (Karlén 1973, s. 14ff med m.a.a). Skriftligt material finns även från år 1280, då franciskanerkonventet grundades i staden. Detta indikerar att orten redan då kan ha haft stadskaraktär. I det arkeologiska materialet har däremot betydligt äldre dateringar konstaterats. På båda sidor om ån, i kvarteren Åkroken, Folkungabron, Stallbacken, Borgmästaren och Flickskolan, har tidigmedeltida bebyggelse och fyndmaterial påträffats (Nordeman & Douglas 1987, s. 206ff).

Höjdangivelser på ursprunglig marknivå från ett stort antal borrprover utförda i samband med geotekniska undersökningar, har tillsammans med arkeologiska iakttagelser givit en antydning om hur Nyköpings topografi och stadsområde såg ut under medeltiden. Längst nere vid åmynningen har borgen Nyköpingshus legat på den lilla klippön som i det aktuella skedet omgavs av vatten (Pettersson 2007). Strax innanför åmynningen har sedan stadens bebyggelse brett ut sig på båda sidor om ån, troligen med tonvikt på den norra och västra sidan. Ån var vid denna tid betydligt bredare och segelbar upp till i fallen vid kvarteret Nyköpingsbruk (Broberg 1979, s. 48ff).

Betydelsefulla äldre undersökningar har utförts i Västra Kvarngatan och Rådhusgränd under 1920-talet, i kvarteren Rådhuset och Stallbacken under

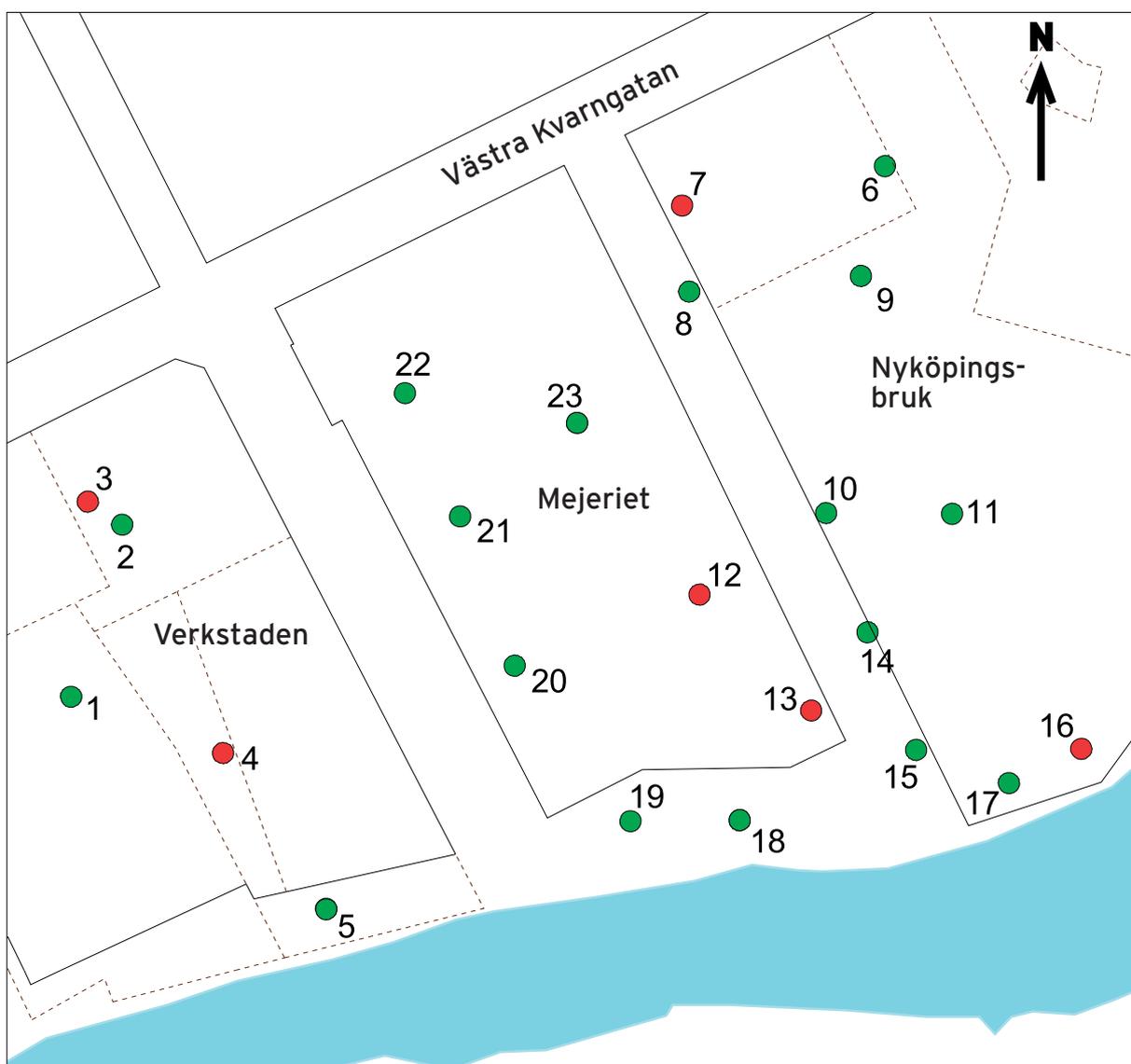

Figur 3. Provtagningen gjordes med maskin-driven skruvborr där den kvarsittande jorden i skruven dokumenteras i ett borrprotokoll. Skruvborrens diameter var cirka 7 cm. Foto: Patrik Gustafsson 2012, Sörmlands museum.

1960- och 1970-talen, samt i kvarteren Borgmästaren, Folkungabron och Biografen under 1980-talet. Vid undersökningarna har upp till två meter tjocka kulturlager påträffats där bebyggelselämningarna kunnat delas upp i sex till sju skikt. I de äldsta skikten har en gles bebyggelse bestående av flätverkshus med mitt-härd, samt trähus med härdar och lergolv påträffats. Det typiska fyndmaterialet i denna bebyggelse består av äldre svartgods av typen östersjökeramik (AII) samt läderspill. De högmedeltida urbana skikten består i högre grad av en tät trähusbebyggelse med knut- och skiftesverk, samt träbrolagda gränder och gator. I

fyndmaterialet finns stora mängder hantverksavfall som läderspill, horn och ben från kammakeri samt svarrester. I vissa fall har man iakttagit en förändrad tomtindelning, samt nya gränder och gator i övergången mellan tidig- och högmedeltid. (Nordeman & Douglas 1987, s. 206f).

Angående Nyköpings äldsta dateringar så finns från kvarteren Stallbacken, Rådhuset, Åkroken, Borgmästaren och Folkungabron, skärvor äldre svartgods av typen östersjökeramik (AII). Keramiktypen pekar på en datering före sekelskiftet 1200. Dessutom finns ett

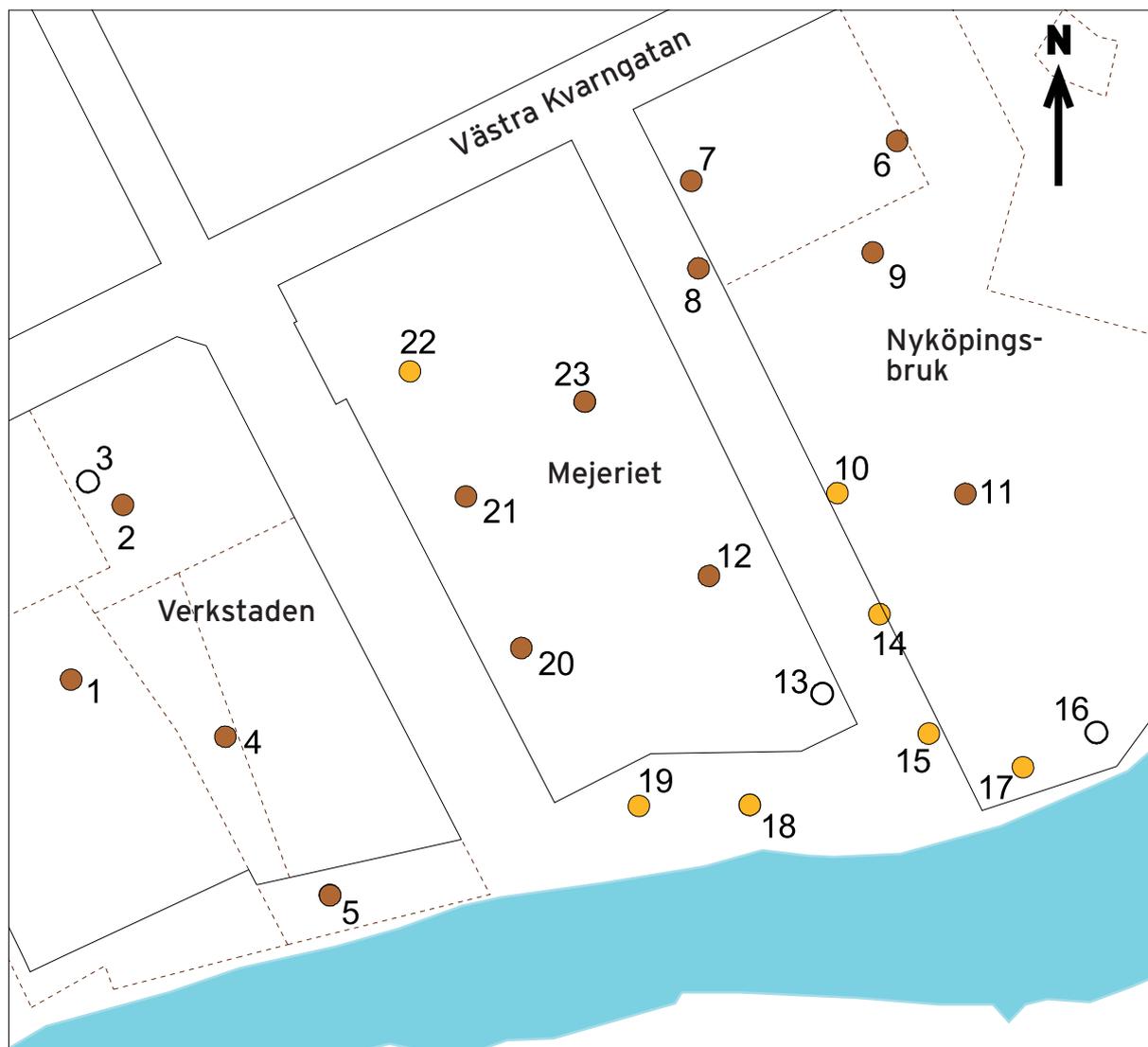

Figur 4. De aktuella borrproverna inom kvarteren, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk. Gröna punkter visar borrprover där steril nivå har kunnat dokumenteras, medan röda punkter visar borrprover där steril nivå ej har kunnat dokumenteras. Skala 1:1000.

par exemplar av typen yngre svartgods med utsvängd mynning och likheter med Kugeltopfkärl. Kärlen är tillverkade med tyska förebilder, men för hand och med lokal teknik. Dessa bör inte vara äldre än 1100-talets andra hälft. Inom hushållen på platsen har man även tillverkat kärl med rötterna i den senvikingatida traditionen. Bland östersjökeramiken är den normala och enkla typen mest företrädd. En typ med cylindrisk hals och en med utåtsvängd mynning tillverkad i hårt gods avviker från de övriga. Keramiktypen har sin exakta motsvarighet i Sigtunamaterialet, och kan dateras till perioden 1125-1180. Några av kärlen från kvarteret Stallbacken bör vara importerade från Ryssland (Roslund 2001, s. 218ff).

Även lämningar från historisk tid finns inom de berörda kvarteren. Bland annat har undersökningar inom kvarteret Nyköpingsbruk visat på omfattande rester efter industriella aktiviteter i form av metallhantering, brännugnar med mera. Fynd i de äldre lagren indikerar att det bedrivits metallhantering inom området redan under 1400-1500-talet. De tidigaste skriftliga källorna omtalar ett trädrageri för mässing år 1585 i kvarteret. I området finns, förutom omfattande slagglager, även avsatta kulturlager innehållande rikligt med organiskt material (Hermelin 2002).

Sammanfattningsvis kan man översiktligt framhålla att de tjockaste och mest välbevarade kulturlagren

Figur 5. De aktuella borrhöven inom kvarteren, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk. Bruna punkter visar borrhöven där kulturlager utan tegelrester har kunnat dokumenteras, orangea punkter visar borrhöven där kulturlager med tegelrester har kunnat dokumenteras ända ner på steril nivå. Punkter med ofylld cirkel markerar borrhöven där borrhöven avbröts innan eventuella kulturlager utan tegelrester dokumenterats.

ligger centralt i det gamla stadsområdet, på den norra och västra sidan om ån mellan Nikolai kyrka, kvarteret Stallbacken och kvarteret Nyköpingsbruk. Det är också här som de äldsta dateringarna från 1100-talet har erhållits. Borträknat kvarteren Stallbacken och Rådhuset, som är helt eller till största delen urschaktade och delvis undersökta, så är det inom detta centralt belägna område som den största arkeologiska potentialen finns när man ser till staden som helhet. Utanför området avtar lagrens omfattning successivt mot fornlämningskanter.

Resultat

Den aktuella provborrningen resulterade i 23 borrrapportprotokoll med profiler av lagerföljden i respektive borrhål (bilaga 1).

Undersökningsytan ligger helt inom det område där man kan förvänta sig att påträffa lämningar från tidig- och högmedeltid. Med kunskap från tidigare undersökningar i Nyköpings stadslager så kan man generellt dra slutsatsen att när intakta kulturlager inte innehåller rester efter tegel så kan de dateras till tidsintervallet tidig- till högmedeltid. Lagren kan grovt delas in i tre nivåer. Direkt ovanpå den sterila ursprungliga markytan bestående av silt och/eller lera finns ställvis välbevarade feta kulturlager med träflis utan tegel, vilka i sammanhanget tolkas som tidig- och högmedeltida kulturlager. Ovanpå detta förekommer torrare lager med inslag av framförallt tegelflis och sand eller grus, vilka kan tolkas som kulturlager från senmedeltid och nyare tid. Överst, närmast markytan, utgörs lagren av lösa massor av sand och grus eller kraftigt omrörda kulturlager samt asfalt.

17 av borrröven nådde steril ursprunglig markyta, medan sex stycken ej nådde steril nivå (figur 4). I de fall då djupet till den sterila ursprungliga markytan kunde mätas, låg denna på 1,6-4,35 meters djup under nuvarande marknivå och utgjordes av silt och/eller lera. I 21 av de 23 borrhålen fanns 1-4,4 meter tjocka kulturlager med tegelrester. I 13 av dessa fanns 0,2-1,6 meter tjocka kulturlager utan tegelrester. I tre borrhål avbröts provtagningen då grundvattennivån nåddes innan steril orörd marknivå. I sju av borrhålen dokumenterades kulturlager med tegelrester ända ner på steril orörd marknivå. I ytterligare tre borrhål avbröts borrröven på grund av att borren träffade på ogenomträngligt hårt material som sten, betong eller liknande (figur 5).

Resultaten från den aktuella undersökningen sammanfaller väl med resultaten från tidigare undersökningar, däribland provborrningen år 2006. Av dessa tidigare undersökningar framgår att 2-5 meter tjocka kulturlagren finns i ett brett stråk längs åkanten, samt inom en yta med mycket djupa lager i den nordvästra delen av kvarteret Nyköpingsbruk. Inom övriga ytor i kvarterens

norra delar begränsade sig kulturlagrens tjocklek till 0,5-2 meter. I den nordvästra delen av kvarteret Nyköpingsbruk finns en yta med mycket tjocka kulturlager som sammanfaller med en svacka i den ursprungliga marktopografin. Jämför SR 98:7, SR 261:28 samt den aktuella undersökningen SNB 1207 (figur 6). Inom ett cirka 20 meter brett stråk längs ån, ungefär 10 meter från dagens åkant, fanns de bäst bevarade lagren med gödsel, träflis och rester efter träkonstruktioner. Detta 20 meter breda stråk tolkades motsvara större delen av det medeltida hamnområdet på den norra sidan av ån (Pettersson 2007, bilaga 6).

Den övervägande delen av borrröven med enbart tegelblandade lager, från den aktuella undersökningen, samlar sig till en yta nära ån i gränsen mellan kvarteret Mejeriet och Nyköpingsbruk. Detta avviker något från resultaten från provborrningarna år 2006, där de närliggande borrröven SR 261:26, 27, 34 och 35 visar på cirka 1,5 meter tjocka kulturlager utan tegelrester.

Resultatet skulle kunna tolkas som att borren träffat på lämningar efter mässingsbrukets byggnader, ugnar och stenmurar vid åkanten som syns på en karta från år 1797 (Pettersson 2007, bilaga 2 & 6, samt Grundritning för mässings- och pappersbruken). Alternativt kan det röra sig om hela eller delar av stenkällare från slutet av 1500-talet, likt de som framkom vid slutundersökningen av Åkroken 4 i ett liknande läge (KN-KUS09-082 & KN-KUS11-050, arbetsmaterial).

Sammanfattning

I enlighet med länsstyrelsens beslut (431-05426-2011) har Sörmlands museum utfört en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning och dokumentation av borrrapportprotokoll, inom kvarteren Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk (Nyköping 231:1). Området ligger centralt inom det äldsta stadsområdet, med lämningar från tidigmedeltid fram till nyare tid. Undersökningen genomfördes under perioden 27 februari till 2 mars år 2012. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Björn Pettersson, verksam som arkeolog vid Sörmlands museum.

Den arkeologiska undersökningen utfördes med anledning av att Nyköpings kommun utförde miljöundersökningar i det centrala stadsområdet för att kontrollera om och i vilken utsträckning det förekom hälsofarliga ämnen för de som vistades där. Miljöundersökningen skulle komplettera tidigare undersökningar från åren 2006 och 2008.

Ett flertal arkeologiska undersökningar har tidigare utförts i området. De har visat att 2-5 meter tjocka kulturlagren finns i ett brett stråk längs åkanten, samt inom en yta i den nordvästra delen av kvarteret Nykö-

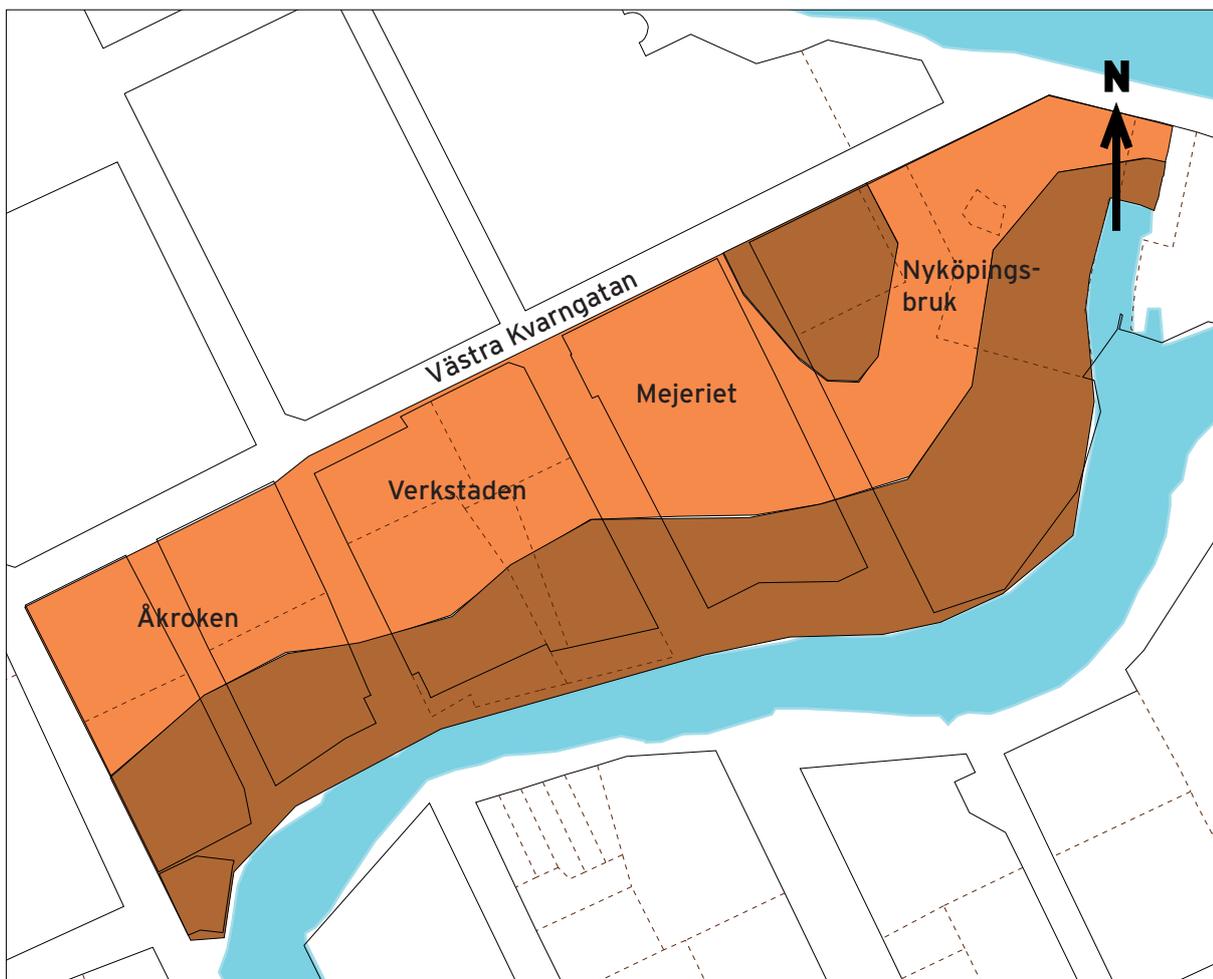
pingsbruk. Inom övriga ytor i kvarterets norra delar begränsade sig kulturlagrens tjocklek till 0,5-2 meter. Inom ett cirka 20 meter brett stråk längs ån, ungefär 10 meter från dagens åkant, finns de bäst bevarade lagren med gödsel, träflis och rester efter träkonstruktioner. Det 20 meter breda stråket har tolkats motsvara större delen av det medeltida Nyköpings hamnområde, beläget längs åns norra sida. Studier av höjdangivelser på steril ursprunglig markyta har också gett kunskap om att Nyköpingsån i början av medeltiden haft en bredd av cirka 60 meter eller mer, nedanför fallet vid Storhuskvarn.

Provboringen resulterade i 23 borrhprotokoll med profiler av lagerföljden. Lagren kan grovt delas in i tre nivåer. Direkt ovanpå den sterila ursprungliga markytan bestående av silt och/eller lera noterades ställvis

välbevarade feta kulturlager med träflis utan tegel, vilka i sammanhanget tolkas som tidig- och högmedeltida kulturlager. Ovanpå detta förekom torrare lager med inslag av framförallt tegelflis och sand eller grus, vilka kan tolkas som kulturlager från senmedeltid och nyare tid. Överst, närmast markytan, utgjordes lagren av lösa massor av sand och grus eller kraftigt omrörda kulturlager samt asfalt.

17 av borrhproven nådde steril ursprunglig markyta, medan sex stycken ej nådde steril nivå. I sju av borrhålen dokumenterades kulturlager med tegelrester ända ner på steril orörd marknivå.

Resultaten från den aktuella undersökningen sammanfaller väl med resultaten från tidigare undersökningar däribland provboringen år 2006. Den övervägande

Figur 6. Angående kulturlagertjockleken så sammanfaller den aktuella undersökningens resultat väl med resultaten från tidigare undersökningar däribland provboringen år 2006. Av de tidigare undersökningarna framgår att 2-5 meter tjocka kulturlagren finns i ett brett stråk längs åkanten och delvis ute i det dåtida vattnet (mörkbrun färg), samt inom en yta med mycket djupa lager i den nordvästra delen av kvarteret Nyköpingsbruk. Inom övriga ytor i kvarterets norra delar begränsade sig kulturlagrens tjocklek till 0,5-2 meter (ljusbrun färg). Skala 1:2000.

delen av borrhproven med enbart tegelblandade lager, från den nu aktuella insatsen, samlar sig till en yta nära ån i gränsen mellan kvarteret Mejeriet och Nyköpingsbruk. Detta avviker något från resultaten från provborrningarna år 2006, där de närliggande borrhproverna SR 261:26, 27, 34 och 35 visar på cirka 1,5 meter tjocka kulturlager utan tegelrester. Resultatet kan tolkas som att borren träffat på lämningar efter mässingsbruket vid åkanten. Som en parallell till resultaten från Åkroken 4 kan det också röra sig om hela eller delar av stenkällare från slutet av 1500-talet.

Referenser

- Broberg, Birgitta. 1979. *Nyköping. Rapport Medeltidsstaden 13*. RAÄ och SHM. Stockholm.
- Gustafsson, Patrik & Pettersson, Björn. 2009. *Kvarteret Åkroken*. Medeltid & nyare tid. Nyköping 231:1, Åkroken 3, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. *Sörmlands museum arkeologiska meddelanden 2009:02*. Nyköping.
- Hasselmo, Margareta. 2007. *Kulturlagren i Åkvarteren. Länsstyrelsens riktlinjer för hantering av urbana kulturlager med anledning av upprättat planprogram för Kulturkvarteren vid ån, Nyköpings kommun. Länsstyrelsen i Södermanlands län, Rapport Nr 2007:10*. Nyköping.
- Hermelin, Olof. 2002. *Kvarteret Nyköpingsbruk. Medeltid – Nyare tid*. Nyköping 231:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologiska förundersökningar. Sörmlands museum, Arkeologisk meddelanden 2002:10. Nyköping.
- Karlén, Lars. 1973. Medeltid och äldre vasatid till omkring 1570. I: *Nyköpings stads historia I*. Red. Stellan Dahlgren. Utgiven av Nyköpings kommuns stadshistoriekomité. Nyköping.
- Pettersson, Björn. 2004. *Stadsarkeologiskt register (förstudie)*. RAÄ 231, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. *Sörmlands museum, arkeologiska meddelanden 2004:05*. Nyköping.
- Pettersson, Björn. 2007. *Förenklad rapport rörande arkeologisk förstudie inom kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk, fornlämning Nyköping 231:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkivrapport. Sörmlands museum. Nyköping*.
- Nordeman, Kjell & Douglas, Marietta. 1987. *Nyköping. I: 7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*. Red. TiiuAndre et al. RAÄ. Stockholm.
- Roslund, Mats. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund. Diss. Lunds universitet. Lund.

Arkiv

Sörmlands museums arkiv & bibliotek (SMA)

Grundritning för mässings- och pappersbruken. Anträffad i Svea hovrätts arkiv. 1797. Kopia från år 1934. Skala ca 1:1400.

KN-KUS09-082. Arkeologisk undersökning kvarteret Åkroken 3, år 2010. Arbetsmaterial.

KN-KUS11-050. Arkeologisk undersökning kvarteret Åkroken 4, år 2011. Arbetsmaterial.

Stadsarkeologiskt register för Nyköpings stad (SR), Nyköping 231:1. GIS för ajourhållning & antikvarisk bedömning av arkeologiska undersökningar i Nyköpings stad. Sörmlands museum, Nyköping.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie: Arkeologiska meddelanden 2012:09

Södermanlands museums dnr: KN-KUS11-360

Länsstyrelsens dnr: 431-05426-2011

Tid för undersökningen: 27 februari till 2 mars år 2012

Personal: Björn Pettersson

Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige

9H2d. Upprättad av Rikets allmänna kartverk. Skala 1:10 000.

x6515039 y1569797

Koordinatsystem: RT90

Höjdsystem: RH70

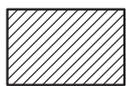
Undersökningsområde: 17 000 m².

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv.

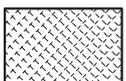
Bilagor

1. Profiler över borrprov SNB 1201-1223

Teckenförklaring

= Asfalt och betong

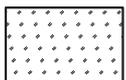
= Grästorv

= Avsatt feta kulturlager

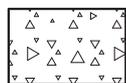
= Avsatt kulturlager med tegel

= Träflis och timmer

= Sot och kol.

= Tegelkross och kalkbruk

= Silt och sand

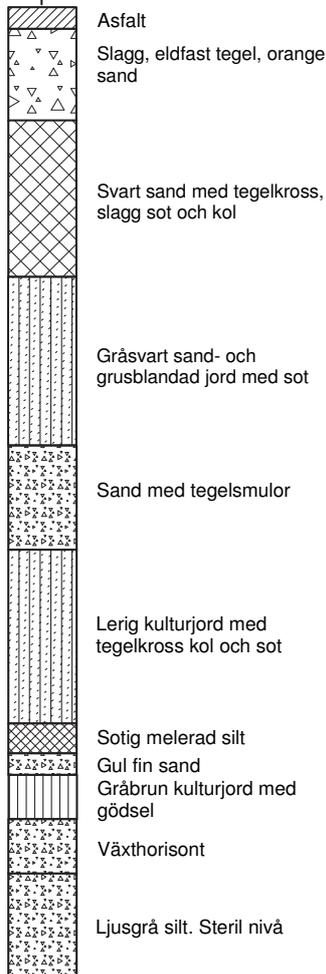

= Sand och grus

Borrprov med skruvborr (SNB)

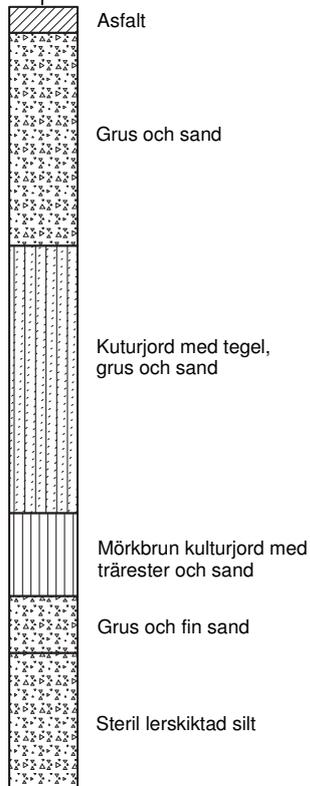
SNB 1201

X 6515039
Y 1569797
Z 7,66

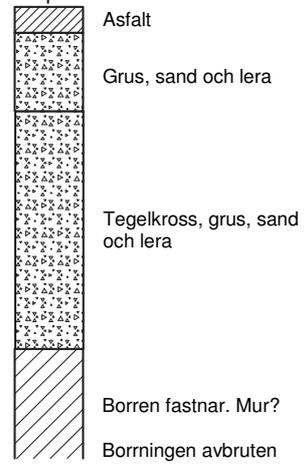
SNB 1202

X 6515067
Y 1569799
Z 9,80

SNB 1203

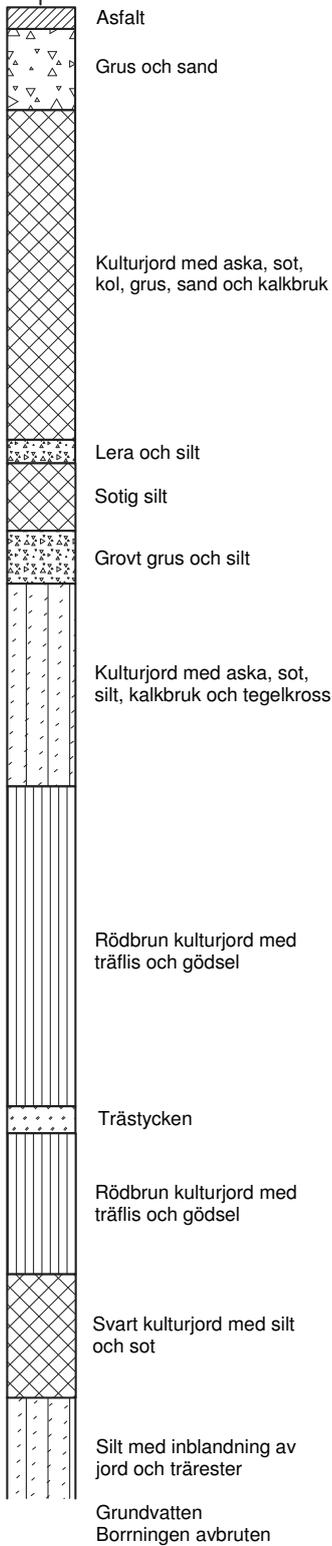
X 6515063
Y 1569804
Z 9,44

Borrprov med skruvborr (SNB)

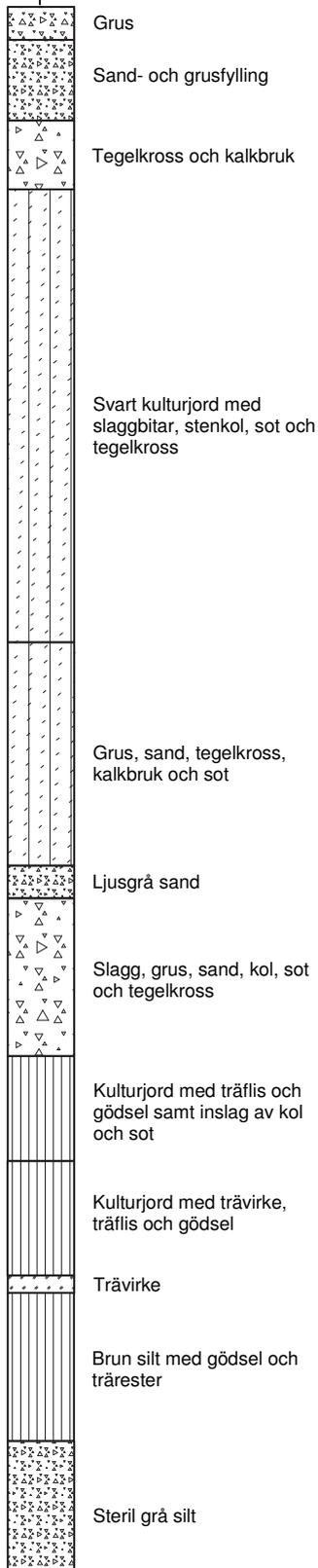
SNB 1204

X 6515031
Y 1569818
Z 5,95

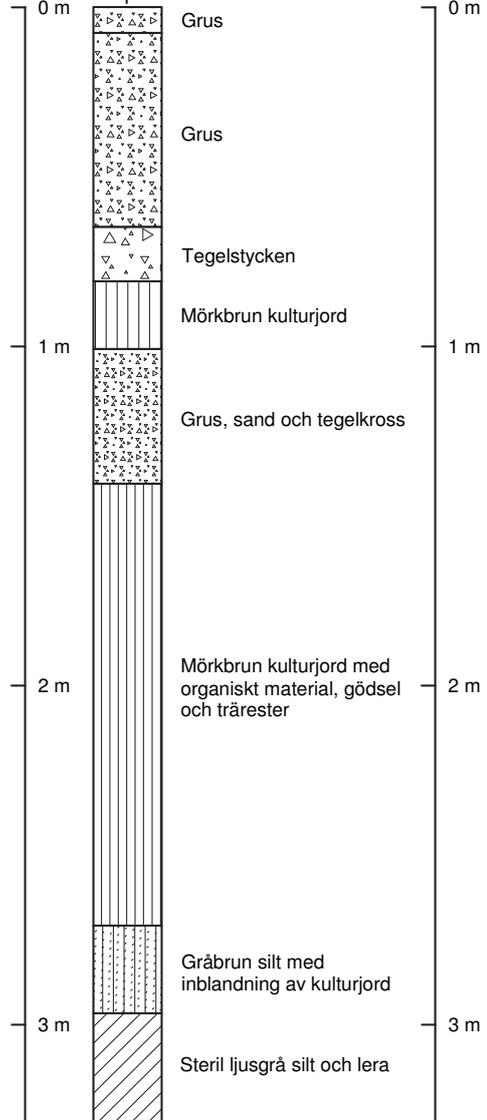
SNB 1205

X 6515009
Y 1569833
Z 5,27

SNB 1206

X 6515114
Y 1569912
Z 7,31

Borrprov med skruvborr (SNB)

SNB 1207

X 6515109
Y 1569883
Z 7,60

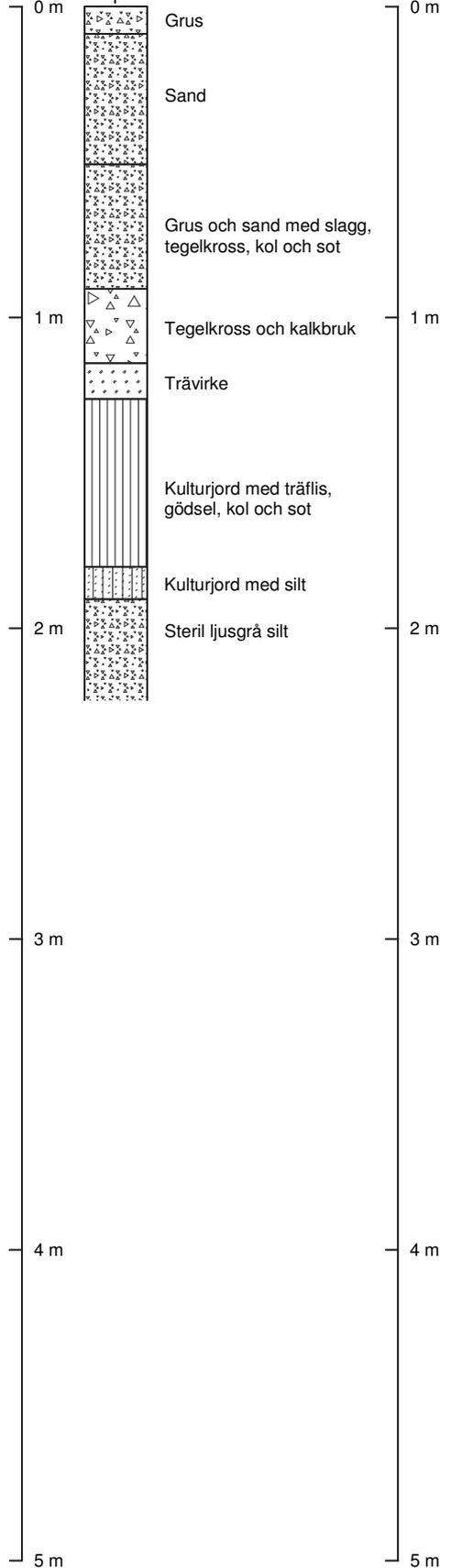
SNB 1208

X 6515096
Y 1569884
Z 7,48

SNB 1209

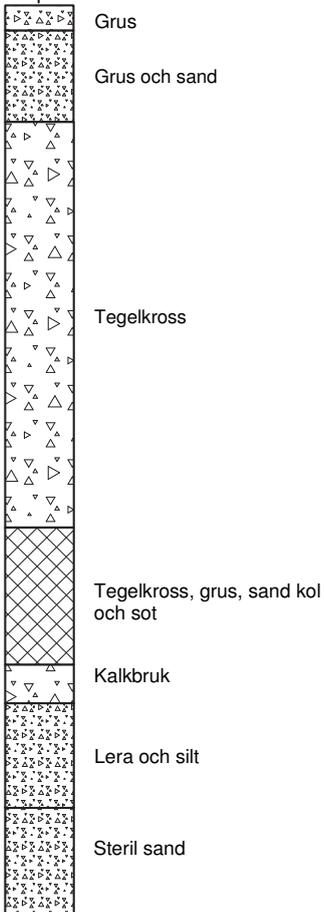
X 6515099
Y 1569908
Z 7,37

Borrprov med skruvborr (SNB)

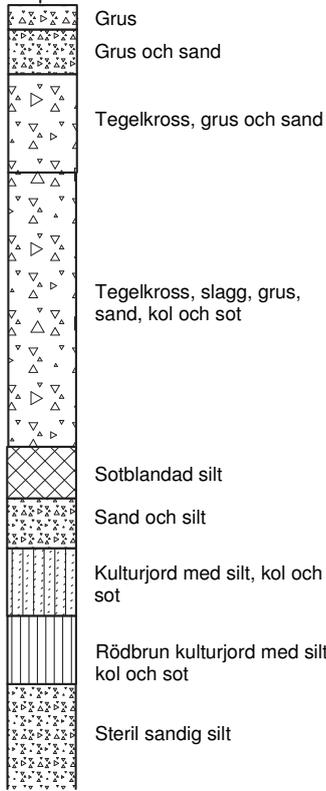
SNB 1210

X 6515065
Y 1569903
Z 5,93

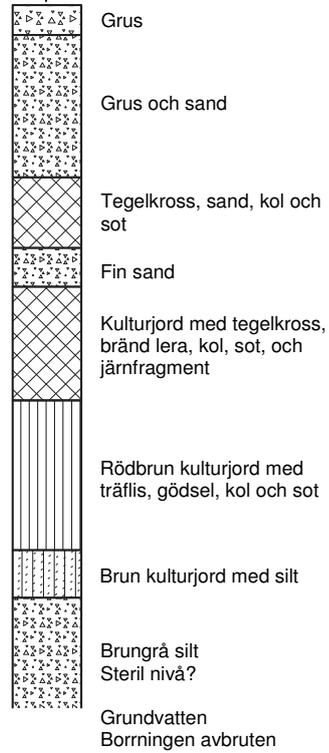
SNB 1211

X 6515065
Y 1569921
Z 5,67

SNB 1212

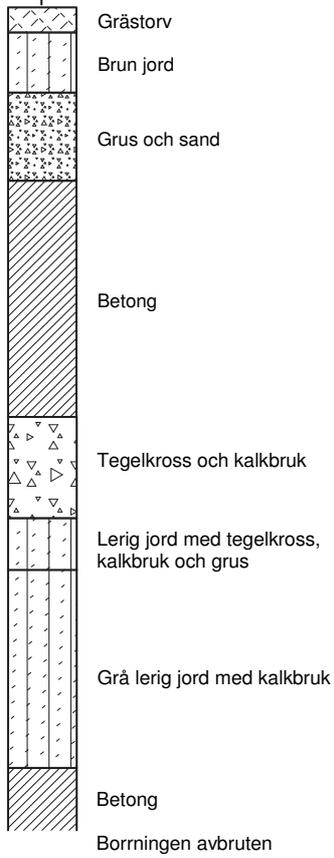
X 6515053
Y 1569886
Z 5,61

Borrprov med skruvborr (SNB)

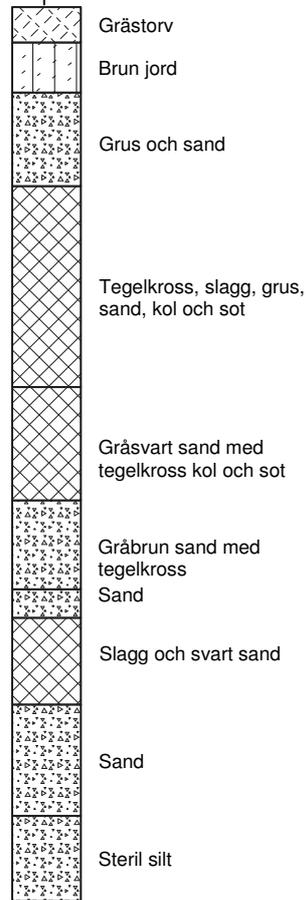
SNB 1213

X 6515037
Y 1569901
Z 4,62

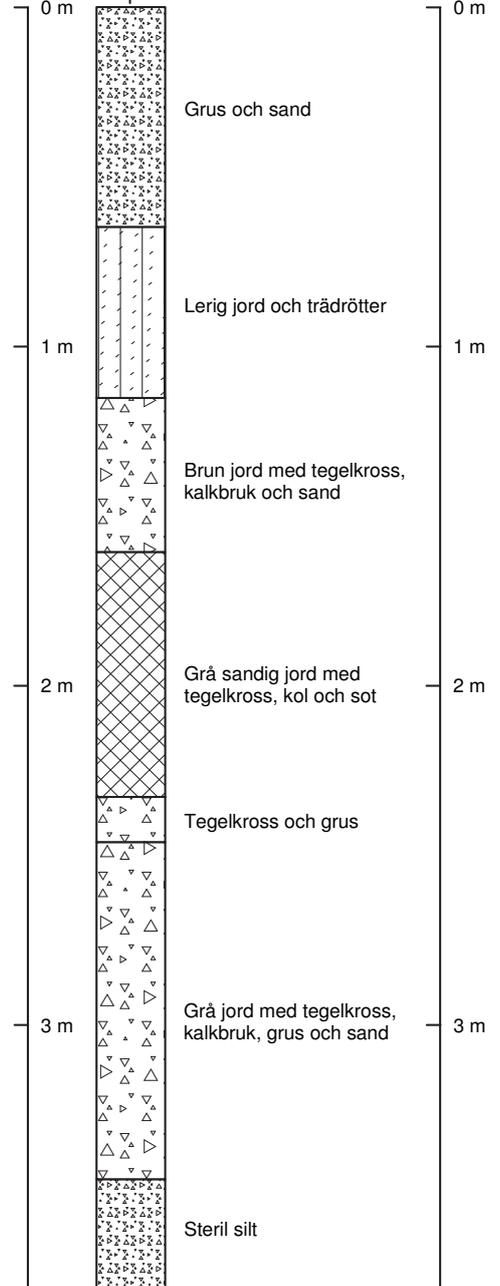
SNB 1214

X 6515048
Y 1569909
Z 5,42

SNB 1215

X 6515031
Y 1569916
Z 4,40

Borrprov med skruvborr (SNB)

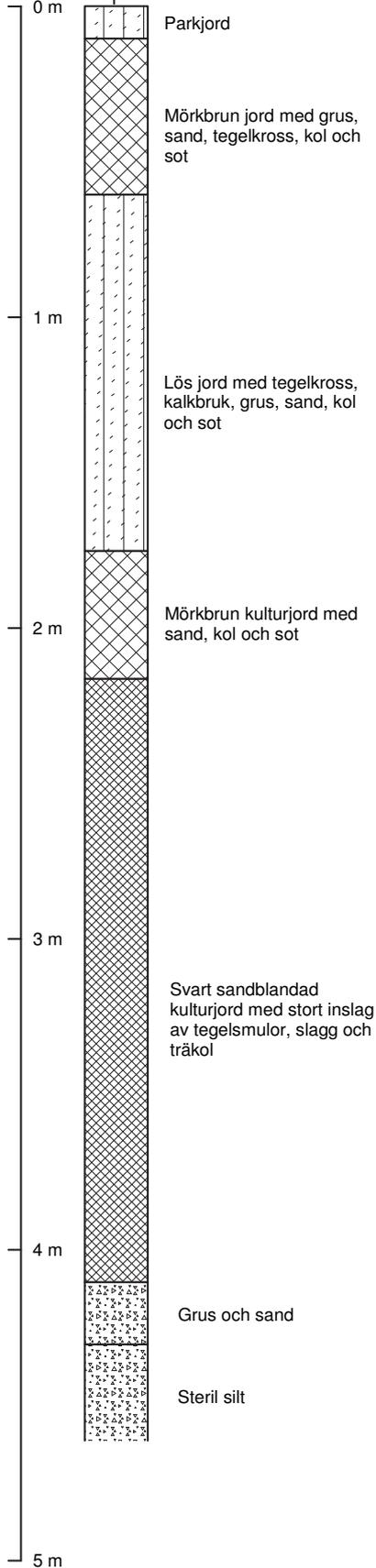
SNB 1216

X 6515031
Y 1569939
Z 4,74

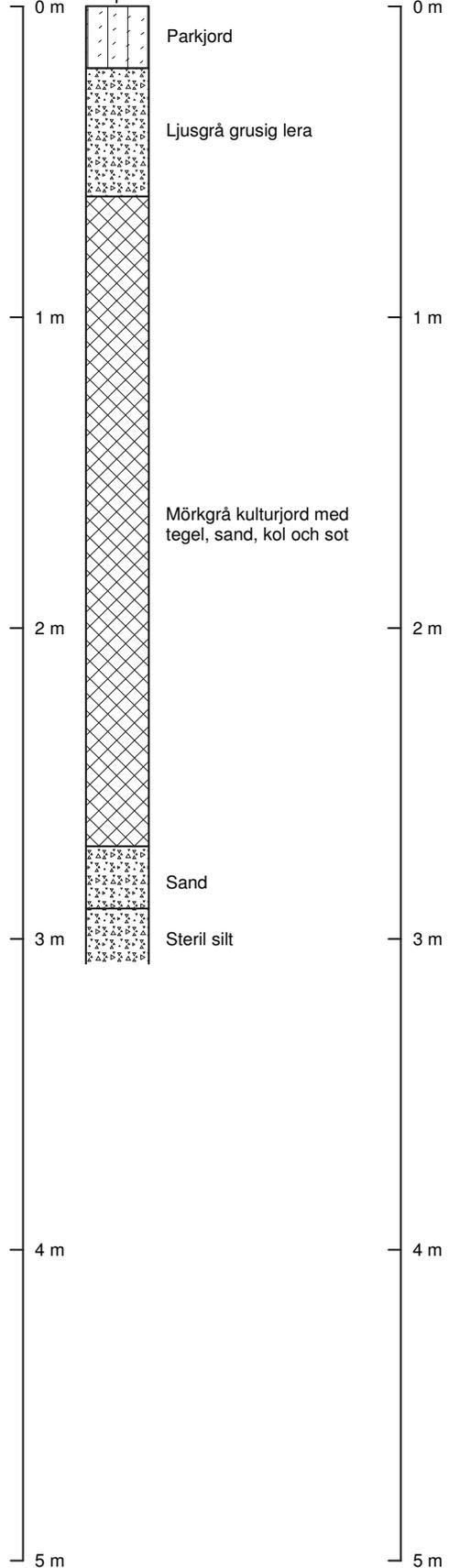
SNB 1217

X 6515027
Y 1569929
Z 4,64

SNB 1218

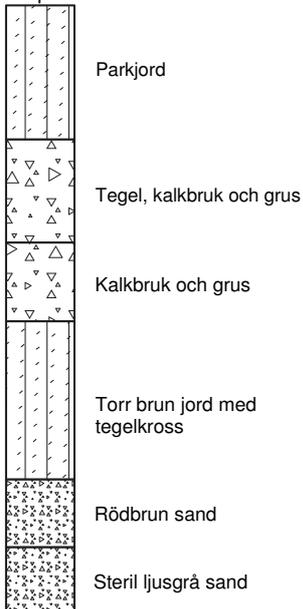
X 6515021
Y 1569891
Z 3,84

Borrprov med skruvborr (SNB)

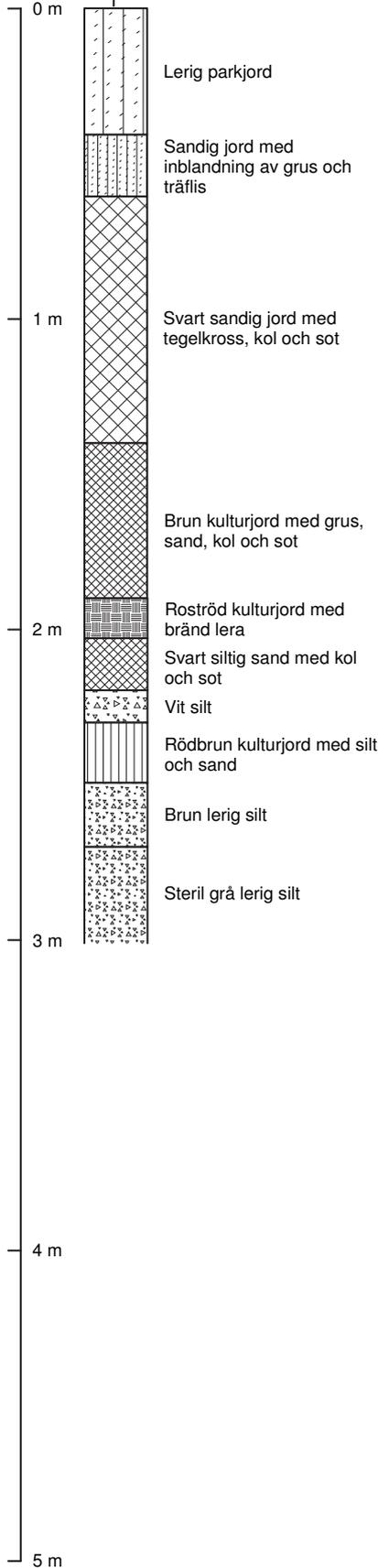
SNB 1219

X 6515021
Y 1569876
Z 3,17

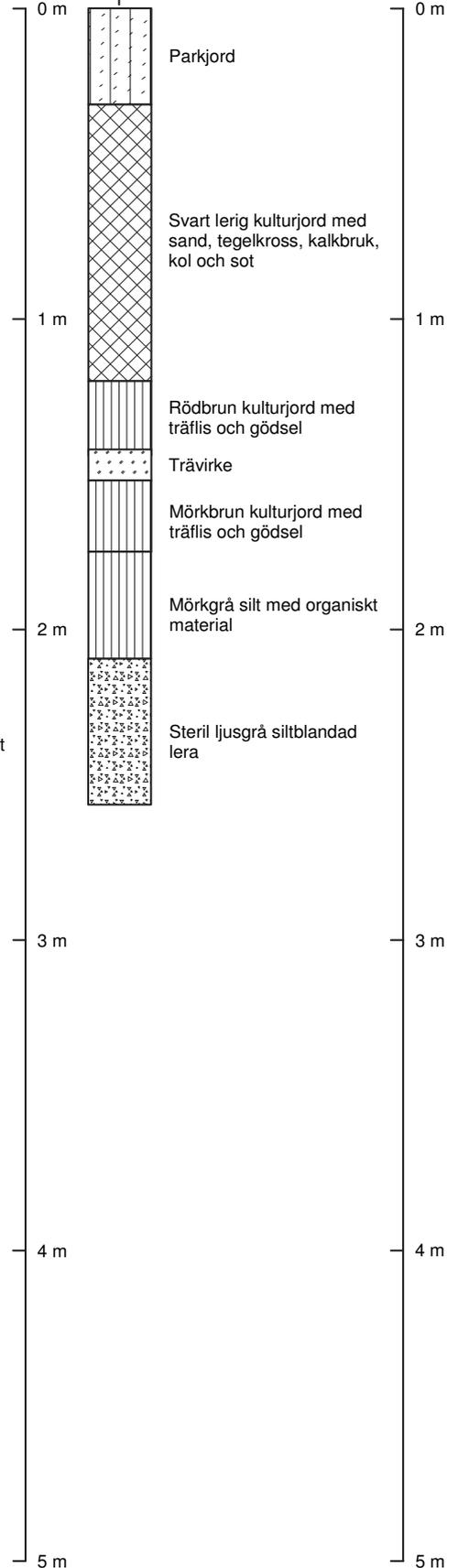
SNB 1220

X 6515043
Y 1569859
Z 6,16

SNB 1221

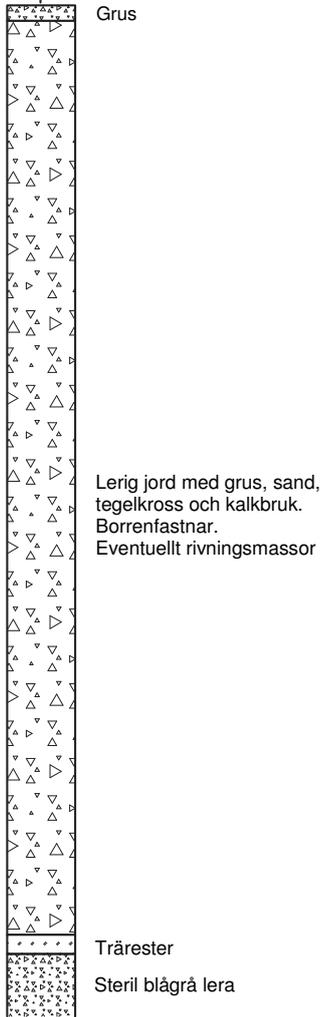
X 6515065
Y 1569852
Z 6,85

Borrprov med skruvborr (SNB)

SNB 1222

X 6515082
Y 1569844
Z 8,52

SNB 1223

X 6515078
Y 1569868
Z 7,07

